

УДК 75.035.5+712.3/.7+[630+639]

Вікторія ТАРАС

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ НАРИС СКОЛІВСЬКОЇ БОЙКІВЩИНИ

Проаналізовано процес виникнення та становлення бойківського міста Сколе. Наведено характеристику індивідуальних якостей кожного з власників міста. Визначено рівень їх впливу на планувальну структуру, оборонну, торговельну, ремісничу, адміністративну, репрезентативну, духовно-релігійну, культурно-освітню, обслуговуючу, рекреаційну та туристичну функції. Розглянуто колонізаційні процеси, які відбувались на Сколівщині. Досліджено аспекти розвитку бойківського міста Сколе та Сколівщини за умов становлення ринкової економіки другої половини ХІХ — початку ХХ ст.

Ключові слова: Сколе; планувальна структура; оборонна, торговельна, реміснична, адміністративна, духовно-релігійна, туристична функції.

З другої пол. ХІV ст. землі Сколівщини, як і вся Галичина, перебували під пануванням Королівства Польського. У перші десятиріччя після загарбання Польщею західноукраїнських земель тут зберігався суспільно-політичний устрій, що сформувався за часів Галицько-Волинського князівства. Верховними власниками Сколівщини були польські королі. Вони роздавали ці землі шляхті, яка нещадно гнобила місцеве населення. Перша письмова згадка про Сколе — маленьке бойківське поселення в Карпатах, розташоване в долині річки Опір між горами і густих лісів, датується 5 березня 1397 р. Саме тоді польський король Володислав ІІ Ягайло надав братам Микові та Іванкові Волохам королівський привілей на володіння Сколе і довколишніми землями [11, s. 17]. Населення Сколе майже не мало власної землі. На початку ХV ст. воно становило приблизно від 300 до 500 мешканців [11, s. 78].

Через кілька років селище і навколишні багаті ліси переходять до краківського воєводи Яна Тарновського. У 1567 р. землі Тарновських і Сколе переходять у власність князя Василя-Костянтина Острозького. Син князя Януш виявився останнім представником роду по чоловічій лінії. Внаслідок цього після смерті князя Василя-Костянтина Острозького в 1608 р. вплив родини значно зменшився, а вневдовзі рід князів Острозьких припинив своє існування. Величезні маєтності Острозьких отримали князі Заславські-Острозькі. Сколе і прилеглі землі відійшли до острозького ординанта Владислава Домініка Заславського-Острозького (1621—1656), який передав їх синові Олександру Янушу Заславському-Острозькому. 1669 р. він стає кандидатом на трон Речі Посполитої. Саме з нього починається історія Сколе як міста. Близько 1660 р. неподалік поселення Сколе князь Олександр Януш Заславський закладає містечко [11, s. 39] і називає його на свою честь — Олександрією. Проте назва не прижилася, місцеві жителі почали називати місто, як і село, — Сколе. Плємїник короля Яна ІІІ Собєського 1670 р. заклав юридичну академію в Варшаві, названу його ім'ям — Олександрією (з кінця ХVІІІ ст. ця територія називається Динасі). Там розташований так званий замок князів Острозьких.

Містечко розкинулося в улоговині лінзоподібної форми завдовжки 3,5 км, завширшки 1,5 км. Це утворення сформували середньовисотні гірські ланцюги та долина річки Опір. Згодом місто об'єдналося зі Старим Сколе. Вневдовзі були приєднані присі-

Іл. 1. Місто Сколе на кадастровій карті 1772 р. Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien. Josephinische Landesaufnahme

Іл. 2. Дерев'яна церква св. Параскеви (згодом святого великомученика Пантелеймона) у м. Сколе. 1909 р.

Іл. 3. Дерев'яна дзвіниця св. Параскеви (згодом святого великомученика Пантелеймона) у м. Сколе. 1909 р.

ки Демня і Святослав. План міста мав геометричну форму, наближену до квадрата, з прямокутно-сітчастою архітектурно-планувальною схемою. Центром планувальної композиції і комунікаційним вузлом міста Сколе була квадратна ринкова площа, посередині якої була ратуша, — єдина в той час мурована споруда. Від типового ренесансного міста Сколе відрізнялося тим, що, окрім вулиць, які вели до площі по кутах приринкових кварталів, його пересікала зі сходу на захід головна вулиця, по якій пролягав основний карпатський торговий шлях. Він поділяв територію містечка на дві частини: шляхетську, де був княжий замок і дерев'яні будинки ходачкової шляхти; і хлопську, або рустикальну.

На початку XVI ст., зокрема 1629 р., кількість димарів (хат) на Сколівщині сягала 988. Тут мешкало близько 5000 жителів [11, s. 78]. Генеральна ревізія перемишльської землі подає кількість домів 1303, кількість мешканців 6515 осіб. Усього підданих міста з різних прилеглих сторін та мешканців домів було 1303 осіб. Загальна кількість сягала 6515 осіб. Водночас у селах порожніми було 275 домів, тому загалом чисельність населення була нижчою [13, s. 688].

Дерев'яна забудова не сприяла збереженню лінії забудови та меж парцель. У шляхетській частині та приринкових кварталах ще простежується чітка диференціація забудови, а в рустикальній частині забудова була дрібнішого масштабу, переважно садибного характеру. Оскільки Сколе не було надано магдебурзького права, ратуша не стала центром міського самоврядування. Її використовували як заїжджий двір і склад товарів [1, с. 689]. Будівлю розібрали в середині 50-х рр. XX ст., оскільки вона сильно постраждала під час Другої світової війни.

У Сколе була численна юдейська громада. За межами міста на сході в улоговині між горами вона мала власний цвинтар. При ратуші юдеї побудували свої крамниці і шинки, крім того, вони взяли в оренду усі навколишні корчми, які раніше утримували місцеві мешканці. Це сприяло притоку людей у місто та обігу грошей. Це давало Речі Посполитій нові кошти у формі податків [11, s. 40]. З романтичної гірської околиці Сколе перетворилось на брудне жидівське містечко [11, s. 40]. У «Донесенні Галицькому намісництву» за 1826 р. повідомляється про дерев'яну синагогу, збудовану 1808 р. Вірогідно, що дерев'яна синагога на цьому місці існувала раніше від вказаної дати. На ка-

дастровому плані 1772 р. [9, Bl. 197] (іл. 1) в руській частині міста розташована квадратна в плані будівля, що, ймовірно, була синагогою.

У Сколе в другій пол. XVII ст. було принаймні два християнські храми. Першою у 1597 р. у південно-західній частині міста постала бойківська дерев'яна церква св. Параскеви (згодом святого великомученика Пантелеймона) (іл. 2—4). Перший римо-католицький костел Непорочної Діви Марії був дерев'яний. Він тулився до замку в північно-східній частині міста. Це була скромна споруда, без будинку парафіяльного священика. Останній приїжджав з м. Стрия. Імовірно, під час закладення міста Сколе була поставлена умова побудувати костел. Унаслідок пожежі він згорів. Водночас, за документами [11, s. 74], перший костел був закладений Сенявськими 1660 р. Це досить сумнівно, оскільки Сенявські з'явилися у Сколе у 1722 р. Новий римо-католицький костел Семи Скорбот Діви Марії, замість згорілого, на меценатські кошти родини графів Сенявських був збудований після 1722 р. [11, s. 72]. Костел відвідували мешканці замку і частина міщанства, яка вважала себе римо-католиками [11, s. 39]. На кадастровій карті 1772 р. (іл. 1) у південно-східній частині міста біля ринкової площі та навпроти костелу позначено ще один християнський храм. Можливо, що це була церква чи костел, що стояла на місці сучасної церкви Різдва Пресвятої Богородиці, спорудженої у 1895 р. Костел і ратуша були цілком новими видами споруд у цій місцевості.

Оселі попередніх власників селища Сколе були розташовані поблизу річки Опір. Під час повеней їх підтоплювала і руйнувала вода. Князь Олександр Януш Заславський зводить дерев'яний замок [11, s. 39], якомога далі від руйнівної води Опору. Замок розмістився на окраїні міста, в північно-західній частині. Таке місцезнаходження було зумовлене топографічними умовами, зважаючи на потреби оборони. Із півночі його захищав ланцюг гір та заплави, які виникали від численних гірських річок та джерел. Завдяки їхнім водам біля замку утворилося проточне озеро. Зі сходу замок захищала планувальна структура міста.

Замок був оточений квадратним у плані муром, збудованим із кам'яного кругляка. Над брамою височіла дерев'яна вежа з бійницями [11, s. 39] (іл. 5). По периметру містились будинки челяді та господар-

Іл. 4. Дерев'яна церква св. Параскеви у м. Сколе. 1918 р.

Іл. 5. Замкова брама з дерев'яною вежею з бійницями у м. Сколе

ські споруди. У середині дитинця розташувався будинок господаря, оточений підсіннями. Він був схожим до інших гірських осель, лише вищий і ширший за розміром. Зі сходу з зовнішнього боку огорожі примикав сад резиденції. Він містився на одній з чотирьох планувальних осей просторового чотирикутника, в яку, окрім резиденції, входили три християнські споруди [6, с. 170]. Це був ранньобароковий хрещато розпланований квадратний сад. У замку жив каштелян, представник панської влади [11, s. 76]. Дерев'яна споруда замку і саду була між сучасними вул. Степана Бандери і вул. Володимира Сербина та вул. Богдана Хмельницького і вул. Августина Волошина. Сад замку містився на місці теперішньої Академічної гімназії при НУ «Львівська політехніка», а замок — на території сьогоденних споруд Електромереж ПАТ «Львівобленерго» і хлібозаводу.

1657 р. кількість хат збільшилась на 200. У них проживало близько 7000 чол. [11, s. 78]. Зростанню кількості населення значною мірою перешкождали пошесті, які часто турбували край. У Галичині збільшився приплив привілейованих польських і німецьких купців та ремісників, які відтісняли галицьких міщан від торговельно-ремісничої діяльності, а також від участі в міському самоврядуванні. Посилилося також закріпачення селян.

1682 р. через раптову смерть князя Олександра Януша Заславського-Острозького вся Острозька ординація поступово до 1703 р. перейшла до сестри князя Теофіла-Людовіки. Після смерті її чоловіка Дмитра Єжи Вишневецького у 1682 р. вона вдруге одружилася зі сандомирським старостою Юзефом Карлом Любомирським.

Становище українського населення, зокрема селянства, під владою Польщі значно погіршилося. І дрібна шляхта, і великі магнати обкладали селян Сколівщини щоразу вищими податками та повинностями. Селян, які не виконували своїх повинностей або чимось провинилися перед паном, по-різному карали. Нова власниця Сколе Теофіла Заславська-Острозька (Любомирська) склала для панського суду «Інструкцію для вибору кари за різні провини» [11, s. 65, 66]; 26 пунктів цієї інструкції передбачали покарання для селян. Мешканці Сколівщини усіляко боролися з соціальними та релігійними утисками. Форми цієї боротьби були різними: скарги, відмови від панщини, втечі, збройні виступи.

1703 р. в Угорщині під керівництвом Ф. Ракоці розпочалася національно-визвольна війна проти правління Габсбургів. Цей рух підтримали Франція і Польща. Завербовані в Польщі жовніри, а також зброя і гроші проходили через Сколівщину. Цьому сприяли тодішні власники — старостянка рогатинська Єлизавета (Ельжбета, Гелена) Любомирська (з роду Сенявських) та Теофіла Любомирська (з роду Острозьких-Заславських) [11, s. 85]. Зазначені процеси призвели до розвитку комунікації, зокрема торгівлі. Було запроваджено торгівлю винами. У Сколе за потребою відкривають митний склад.

Княжна Теофіла Любомирська заповіла Сколе своїй дочці Софії, яка вийшла заміж за Станіслава-Ернеста фон Денгофа (Stanisław Ernest Denhoff). У той час на Сколе претендував і Август Олександр Чарторийський, оскільки Сколе не належало до ост-

розької ординації. Ця невизначена ситуація щодо власників Сколе тривала до 24 липня 1753 р. Онук княжни Теофіли Любомирської, останній ординат острозький Януш Сангушко за певну плату оформив акт у королівській канцелярії, за яким Сколівський ключ був переданий від Софії Сенявської Августу Олександру Чарторийському. Останній 3 червня 1778 р. поділив між дітьми свої маєтки. Сколівський ключ, який оцінювали 1155262 злотими 6 грошами 12 динарами польськими взяла собі Ізабелла (Ельжбета) Гелена Анні Чарторийська [2, с. 79]. За свою пристрасть до вбрання синього кольору отримала прізвисько блакитна пані. Від батьків вона успадкувала 14 міст і 366 сіл, більшість з яких була розташована на українських землях (серед них Бережани, Сатанів із навколишніми селами). Їй належали палаци у Вілянуві, Урсинуві та «Мон Кото» на Мокотові. 1753 р. вона стала дружиною великого коронного маршалка Станіслава Любомирського. Під час хрещення вона отримала ім'я Ельжбета Анна Теофіла. Щоправда, незабаром виникла мода, очевидно, з Франції, називати Ельжбету Ізабеллою, тому в джерелах її ім'я фігурує переважно в другому, французькому варіанті. Це була одна з найвідоміших і найбагатших жінок Речі Посполитої XVIII ст. Активна учасниця політичних ігор свого часу. За це мусила покинути Варшаву і жити в Парижі, потім у Відні. Вона була фундаторкою багатьох світських і сакральних споруд. Княжна Ізабелла була меценаткою і колекціонеркою творів мистецтва епохи рококо. Чотири дочки княжни Олександра, Юлія, Ізабелла і Констанція були вигідно видані заміж за відповідно Станіслава Костку Потоцького, Яна Потоцького, Ігнація Потоцького та Северина Ржевуського. Серед зятів княжна Ізабелла найбільше любила Станіслава Костку Потоцького, який часто допомагав їй купувати твори мистецтва.

В 1765 р. шематизм греко-католицької дієцезії Сколе подає 9528 мешканців. До цього слід додати кількості поляків і юдеїв, — усього близько 10000 осіб [11, s. 81].

Для поживлення економіки Сколівщини Ізабелла Любомирська в останній чверті XVIII ст. запрошує німецьких колоністів. Це стало початком тривалого періоду поступової німецької колонізації краю, яка проходила у кілька етапів. Німецькі коло-

ністи (пекарі, слюсарі, годинникарі, шевці) селилися переважно у Сколе і займалися ремісництвом.

Ще з 1472 р. в урочищі Павлів Потік в околицях Сколе були відомі карпатські залізні руди (сферосидерити) [4, с. 10]. Княжна Ізабелла Любомирська, яка з усього вміла отримати дохід, запросила німецького фахівця з металургії пана Маутнера (Mauthera) для видобутку заліза з руди. У присілку Сколе, яке отримало назву Августів¹, згодом Демня, пан Маутнер разом з німецькими колоністами-гірниками збудували доменну піч та відкрили залізну гуту. З виплавленого заліза місцеві майстри в кузнях виготовляли сільськогосподарське знаряддя. У 1791—1793 рр. під час своєї подорожі за маршрутом Галич—Львів австрійський геолог Бальтазар Гакет² (Аке, Belsazar Hacquet) відвідав Сколе і дуже добре відгукувався про залізну гуту княжни [11, с. 97].

1809 р. княжна запросила колоністів з Богемії. Неподалік від залізної гуту в с. Коростів вона відкрила скляну гуту під назвою «Гута Коростівська». Як сировину використовували кварц. У складувній печі виплавляли зелене та незначну кількість білого і шліфованого скла. На більше не вистачало соди. Скляна гута була невелика, але завдяки чеським майстрам виплавляла скло високої якості. Загалом на виробництві скла було зайнято 140 робітників [11, с. 97]. Княжна Ізабелла Любомирська пишалася своїм складувним виробництвом і навіть погрожувала «прогнати з країни чеські вироби» [11, с. 98]. Насправді Ізабелла більше витратила на виробництві скла, ніж отримувала прибутків, але для неї це було справою честі, вона казала: «Нехай я трачу, основне, щоб країна отримала» [11, с. 98].

Княжна Ізабелла Любомирська турбувалася про простих людей. Майже в усіх її селах було збудовано початкові школи, шпиталі з лікарем чи акушеркою, добродійні заклади допомоги бідним тощо. 1819 р. в місті Сколе засновано школу, де був перший клас з українською мовою навчання.

10 червня 1772 р. у Сколе ввійшли австрійські війська. На початку XIX ст. за підтримки Франца Йосипа I розпочався наступний етап масової колонізації Бойківщини німецькими ремісниками. Вони засну-

вали кілька колоній, де компактно оселилися: Феліценталь (с. Долинівка), Карсдорф (нині с. Климець) та Аннаберг (нині с. Нагірне). Багато німецьких сімей осіло і в самому Сколе. Німецька колонізація сприяла розвитку промисловості краю. Її вплив і досі помітний у забудові, побуті, місцевому діалекті, веденні господарства.

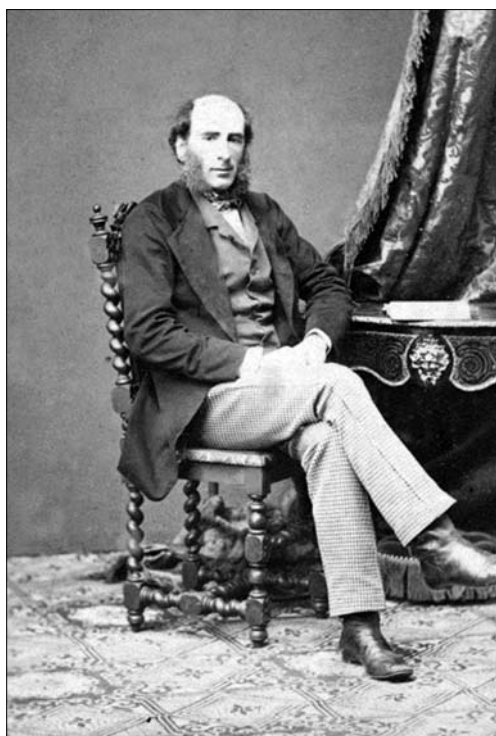
Нова держава звернула увагу на становище селянства. Уряд Марії Терези і Йосифа II поліпшив його долю, чітко визначивши обсяг панщини. Селянин став особисто вільним, всі наднормові роботи повинні бути оплачені, скасовано багато інших зловживань. У Сколівщині наприкінці XVIII ст. панщина була скорочена з чотирьох до двох тижнів, данину сіна зменшено на половину, вівса — з 445 до 335 корчів, а державний чинш із млинів — з шести до чотирьох тисяч злотих [11, с. 100]. Важливим заходом уряду Марії Терези і Йосифа II було зрівняння в 1774 р. в правах римо- й греко-католицької церков. Незважаючи на покращення на законодавчому рівні, селян і надалі усіляко утискали дрібна шляхта і магнати на місцях. 1815 р. управитель сколівського маєтку, заручившись підтримкою стрийського окружного управління, сфабрикував угоду про роботу в маєтку за примусовим наймом. Упродовж десяти років селян примушували працювати за мізерні гроші. Люди писали скарги в різні урядові інстанції, навіть до імператора, але безрезультатно [11, с. 101].

1848 р. під тиском революційних подій, що охопили Галичину, Буковину і Закарпаття, та масових селянських рухів, зокрема Галицького селянського повстання 1846 р., австрійський уряд провів селянську реформу, скасував панщину. Згідно з законом австрійського імператора Фердинанда I, у Галичині селянські повинності скасовували від 15 травня 1848 р.

1847 р. Сколівщина перейшла до правнука Ізабелли Любомирської графа Альфреда II Юзефа Потоцького. Він зробив блискучу кар'єру, гроші і зв'язки відкрили йому шлях до двору Габсбургів, коли він вивчав право у Віденському університеті, а також слухав лекції в Технічному університеті. 1844 р. він отримав звання камергера і був призначений аташе посольства Австрії в Лондоні. Контакти з англійської аристократією зробили його англоманом. Повернувшись з Лондона навесні 1848 р., після революції, Альфред Потоцький взявся за економічні проблеми. 1851 р. він одружився з Марією

¹ Можливо на честь свого батька — Августа.

² Австрійський мандрівник, природознавець, геолог, географ, лікар, педагог, учений-енциклопедист. Піонер альпінізму і дослідження природи Карпат.

Іл. 6. Граф Є. Кінські фон Вхінітц унд Теттау. 1883 р.

Клементиною Сангушко, отримавши в посаг волинські маєтки. Це зробило його найбагатшою людиною Польщі. Із сім'єю він в основному живе у своїй головній резиденції в Антонінах (Красилівський р-н Хмельницької обл.), взимку — в Варшаві, Ланкуті, іноді в Санкт-Петербурзі³. Альфред Потоцький був відомий як організатор сільськогосподарської галузі. Він збудував в Ланкуті цукровий завод, завод з виробництва лікерів з пелюсток роз та завод з обробки шкіри, а в с. Уладівка (Літинський р-н, Вінницької обл.) — цукровий завод. У с. Куровичі (Золочівський р-н, Львівської обл.) Потоцький у своєму помісті організував розведення племінних коней. Він запровадив меліорацію земель, використання нових культур та техніки сільського та лісового господарства. Брав участь у крайових і віденських сільськогосподарських виставках. Альфред Потоцький 1863 р. був обраний послом до Галицького сейму, депутатом цього представницького органу він був аж до своєї смерті у 1889 р. У 1875—1877 рр. мав повноваження маршалка Галицького сейму,

³ Альфред Потоцький замовив побудову резиденції, сьогодні відомий як Палац Потоцьких у Львові, (вул. Коперніка, 15) паризькому архітектору Луї д'Оверню, але не встиг побачити її збудованою. Будову палацу завершив його син Роман Потоцький.

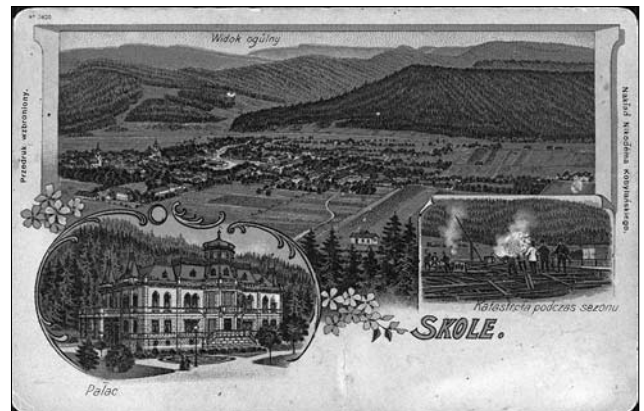
впродовж 1875—1883 рр. був намісником Галичини. Попри здійснені економічні реформи, після його смерті газета «Діло» опублікувала не надто приємні відгуки про Альфреда, зауважуючи, що він був: «Поляком і завзятим консерватистом-феодалом. Яко Поляк міг він ще стерпіти русина, але яко завзятий консерватист він в русині вбачав демократа, а в справі руській — рух мало не революційний, як політичний так і соціальний. Тому то він не терпів руху руського — того руху, котрий починався від просвіти народу і від розбудження горожанської та національної свідомості в народі» [5]. Ще під час свого життя Альфред Потоцький подарував Сколе своєму синові Станіславу Потоцькому. Останнього Сколе зовсім не цікавило, він лише раз у рік приїжджав забрати зібрані гроші, 12000 злотих, і наказував швидко запрягати коней назад [11, s. 108].

Скасування панщини не привело до значного поліпшення соціального становища селянства. Зловживання поміщиків, мандаторів, орендарів — все це давало селянам підстави для скарг. Тривали суперечки про т.зв. «сервітутні» ліси і пасовиська, що були захоплені поміщиками. Водночас поміщики одержали значний викуп, бо вже 1850 р. населення Сколе становило 16500 осіб [11, s. 81]. Власник Сколе Станіслав Потоцький одержав від міста викуп за чинші 1999 флоринів, а від села — 9085, тобто усього 11084 флоринів. У 1859 р. граф збирає з населення «індемнізацію» на суму 123738 ринських. 6 листопада 1859 р. він продає сколівські землі разом з Тухольщиною через посередника Правецького (Prawecki) графові Єугеніушу Кінські [8, s. 57, 58, 75] за 275000 злотих ринських [11, s. 108]. Після продажу Станіслав Потоцький наказав вивести з замку в Бережанах усі сколівські документи до Демні. Документи вивезли на двох фірах, із них постав сколівський архів [11, s. 108, 109].

Граф Є. Кінські походив зі знаного богемського княжого роду Кінські фон Вхінітц унд Теттау (іл. 6), започаткованого у XII ст. — на поч. XIII ст. З новим господарем розпочинається новий історичний етап розвитку Сколе. Залізна гута та кузня разом зі скляною гutoю, закладеними ще княгинею Ізабеллою Любомирською, занепадають унаслідок зміни гірської господарської діяльності на лісообробку. Близько 1862 р. граф Є. Кінські будує в Демні, присілку Сколе, перший на Сколівщині великий

паровий тартак для поздовжнього розпилювання круглих лісоматеріалів та брусів на пиломатеріали потрібних розмірів та якості за допомогою лісопильної рами. Прізвище графа, як виробника дошок для жалюзі та одвірків значилося в каталозі «Почесної виставки», який був надрукований 1873 р. у Відні. У цьому виданні також зазначено, що граф Є. Кінські отримав медаль «За заслуги» в галузі дерев'яного виробництва. На північній околиці Сколе у 1864 р. граф заснував найбільшу в Галичині сірникову фабрику, де працювало понад п'ятдесят робітників. Створення лісової та деревообробної промисловості призвело до вирубки лісу на приватних та урядових землях. Унаслідок цього значно зросли прибутки промисловця. У середині 80-х рр. власність графа Є. Кінські оцінювали 2 млн. злотих. Водночас, нищівний спосіб господарювання без огляду на майбутнє завдав відчутної шкоди екосистемі Сколівщини. І це стосувалося не лише природи, а й споконвічного населення цієї землі. Разом із новим власником німецької колонії, розташовані на Сколівщині, розпочали агресивну політику. Це стосувалося, по-перше, мови: від найнижчої посади в канцелярії і до простих робітників — усі перейшли на німецьку мову. По-друге, — кредитної кабали, в яку потрапляло тубільне населення цих гір. Від старших людей, можна було почути, що в ті часи було ще гірше, ніж за Потоцьких. Цим скористалися німецькі поселенці, створивши власні товариства, які були посередниками в наданні лихварських послуг [11, s. 109].

У 60-х рр. XIX ст. граф Є. Кінські, поряд зі своїми підприємствами у присілку Демня, зводить невеличкий палац у поширеному в той час стилі історизм (іл. 7). За першоджерело було взято французький бароковий замок. Об'ємно-просторове рішення будівлі здійснено на основі витягнутого по поздовжній осі прямокутника, з ярусною побудовою об'ємів в висоту. У споруді зберігся архітектурний ордер, але він перестає бути конструктивним елементом. Функціональне призначення приміщень стало визначати стиль і форму будівлі. У зовнішньому вигляді палацу барокові риси виявлені слабо, на першому плані — загально французькі національні ознаки: високі пірамідальні дахи, люкарні (специфічні французькі вікна) і сама постановка будівлі на ніби штучно створеному острівці, в оточенні гір і зелених

Іл. 7. Палац графа Є. Кінські. Листівка, 1906 р.

насаджень. Але на відміну від традиційних композицій більш ранніх замських замків, тут немає замкнутого двору, утвореного головним корпусом і службовими флігелями. Всі службові приміщення розміщені в цокольному ярусі будівлі. Скомпонована у вигляді літери «П» навколо відкритого в парк двору, будівля добре оглядається з трьох сторін. Система розчленування поверхів виконана з використанням діамантового русту, що оперізує будівлю по першому поверсі. Вертикальне членування палацу, підпорядковане архітектурному ордеру, який візуально підкреслений діамантовим рустом пілястрів, що ідуть від низького цокольного поверху до даху споруди. Вікна першого поверху оздоблені клинчастим рустуванням, другого поверху — ордерним декоруванням. Це сприяє монументальності та репрезентативності. Основною темою в рішенні головного фасаду є розміщений посередині еркер на всю висоту фасаду. Він переходить у мансардний поверх із високим шатровим дахом з трьома люкарнами і закінчується приплюснутим куполом на восьмикутному барабані з вікнами. В еркері першого поверху розташований головний вхід у палац, до якого ведуть подвійні сходи, розміщені з різних сторін уздовж фасаду. В декоруванні споруди застосовано принцип всефасадності. Бічні фасади будівлі декоровані не менше, ніж головний фасад палацу. Характерні прийоми збереження симетрії у вирішенні головного фасаду і наявність асиметрії у вертикальних членуваннях бічних фасадів. Останні планувально поділені на три частини, зліва від цоколя до другого поверху в середній частині влаштований засклепний пілястровий портик, у який заїжджали кінним екіпажем. На другому поверсі портик закінчувався балконом, огороженим балюстрадою. Територіаль-

Іл. 8. Брати Грьодлі: Герман, Бернет і Альберт. 1920 р.

но палац був обмежений лісистими горами з півночі і проїжджою дорогою з півдня. Унаслідок цього пейзажний парк розкинувся в східно-західному напрямку. Для садів цього часу характерна перевага ідей романтизму і сентиментальності, а тому — відсутність парадності. У композиції простежуємо продумане розміщення деталей та елементів, наявність архітектурних малих форм, павільйонів і альтанок, використання природного будівельного матеріалу або його імітація, різноманіття форм і видів рослин. Значна площа покрита класичними англійськими газонами з використанням яскравих пейзажних квітиків, основою яких є багаторічники.

Руйнівна пожежа, що виникла з 29 на 30 березня 1888 р. знищила майже третину міста Сколе, яке було щільно забудованим дерев'яними спорудами. Житло втратило понад 200 родин, пожежа знищила 100 домів, разом із хатами — 337, ущент згоріли дерев'яний костюль, поштамт, будинок податкової адміністрації, казарми скарбової охорони і школа [13, s. 689; 11, s. 111]. Згорів під час цієї пожежі і дерев'яний замок, закладений уперше Олександром Янушем Заславським. Будівля була спадщиною наступних власників Сколе.

На місці згорілого дерев'яного костелу 1895 р. на гроші сколівської римо-католицької громади та баронів

Грьоделів звели новий цегляний, який діяв до кінця 1939 р. Згодом у ньому влаштували електростанцію.

Географічний словник Польського королівства повідомляє, що переважну більшість населення міста Сколе становили юдеї. 1880 р. їх було 58% населення, а римо- та греко-католиків — 22% і 19% відповідно [13, s. 688]. Станом на 1880 р. населення Сколе становило 19449 осіб [12]. Римо-католиками визнавали себе 839 осіб, юдеями — 2210, розмовляли польською мовою в родині 2014 осіб, німців — 216 осіб. Отже, певна частина юдеїв спілкувалася українською мовою [11, s. 82]. У той час з міста Ямпіль (Ямпільський р-н Вінницької обл.) у Сколе переїхав рабин Елізер Чейм Рабинович (1845—1916, Rebbe Eliezer Chaim Rabinowitz) [15], який започаткував династію хасидів у Сколе. Цей сколівський рабин згодом виїде в Америку і там стане першим хасидським рабином.

Після відновлення конституційного уряду в Моравії граф Є. Кінські бере участь у політичних справах. 1861 р. він обраний депутатом до моравського земського сейму (ландтаг). Підприємницька діяльність графа дала результати, але, на жаль, успадкувати майно не було кому, бо 1854 р. помер єдиний прямиий спадкоємець син Рудольф. Після смерті графа Є. Кінські у Відні 1885 р. повноважні представники родини упродовж 1886 р. продають його добро.

На виграні в казино гроші Альберт Грьодель разом із підприємцем Вільгельмом Адамом Шмідтом купують майно графа Є. Кінські та засновують фірму «Брати Грьодель і Шмідт». Про нового співвласника мешканці Сколе казали, що ще жоден власник так віддано не працював на власній землі, як Адам Шмідт. Він ставився з великою симпатією до землі, яка забезпечувала йому прибутки, і шанобливо нею управляв [11, s. 111]. Палац Є. Кінські спочатку належав Адаму Шмідту, а 1886 р. його власниками стають брати Грьоделі. У місті їх називали просто «Грьоделі». Брати отримали 34,5 тис. гектарів лісу, два великі парові та кілька дрібних тартаків, сірникову фабрику, машинобудівний завод та інші підприємства. Цікаво, що нові власники в грошовій формі з власної кишені не заплатили навіть 100 золотих флоринів, оскільки кошти мали бути виплачені частинами, тому нові господарі почали розпродавати значні запаси тартаку [11, s. 110]. Відкриття залізниці Стрий-Сколе у 1885 р. допомогло швидко вики-

нути на ринок пиломатеріали. У 1887 р. залізнична гілка була продовжена до Мукачева. Після прокладання через Сколе залізниці, у місті й околицях інтенсивно розвивається рекреаційне господарство.

Підприємницька винахідливість не лише збагатила родину Грьоделів, а й надала Сколе невідомого раніше блиску, перетворивши його на Мекку для європейських мисливців. Ким же була родина Грьоделів?

Представник родини Грьоделів Річард у листуванні, на запит свого тестя Нусбаума (Nussbaum) про походження його родини для створення родоводу, повідомив, що його рід походить з німецького містечка Грідель (Griedel), розташованого поблизу Веттерау (Wetteraukreis) землі Гессен, де 1673 р. народився прадід його батька Авраам Грідель [10, s. 89—97]. Відповідно прізвище Грідель родина отримала від назви міста, яке згодом трансформувалося у Грьодель. Від 1782 р. генеалогічне дерево родини Грьодель (Grödel) добре задокументоване [16]. Родоначальниками сім'ї були Цадик Грьодель (1824—1896)⁴ [17] і його дружина Фані з дому Ахль (1828—1901)⁵ [18]. Це була єврейська сім'я з міста Фридберг (Гессен, Німеччина). У шлюбі народилось п'ятеро дітей: двоє дівчат, Берта (1854—1931)⁶ [19] і Йохана (1854—?) і троє хлопців, Герман (1856—1930), Бернет (1863—1934)⁷ і Альберт (1868—1944)⁸ (іл. 8). У середині 1870-х рр. сім'я Грьоделів емігрувала з Німеччини до Трансільванії в Марамарош.

За однією версією, родинний бізнес розпочався 1879 р., коли після повені у місті Сегед (Szeged, Угорщина) Цадик Грьодель продав ліс для відновлювальних робіт і заробив на цьому великі гроші. Сини розбудували бізнес батька, заснувавши компанію «Transylvanian Forest Industry Co» (також відома під назвою «Transylvanian Forestcraft Shareholder Group»), яка експортувала пиломатеріали. Інша версія стверджує, що бізнес на лісоматеріалах родина мала ще в Німеччині.

⁴ Помер 25 грудня 1896 р. у Відні, похований на Центральному кладовищі (Zentralfriedhof).

⁵ Померла 26 лютого 1901 р. у Відні, похована на Центральному кладовищі (Zentralfriedhof).

⁶ Померла 1931 р. у Відні, була одружена з Германом Арміном Хілбом (Hermann (Armin) Hilb).

⁷ Був одружений із Маргарет Штерн (Margarethe Stern).

⁸ Був одружений із Гізелою Полак-Парнег (Gisela Katharina Juliette Pollack-Parnegg).

Іл. 9. Герман Грьодель з дружиною Керолайн Мелані Вайнер. 1888 р.

Найстарший серед братів Герман 1885 р. одружився з угорською єврейкою Керолайн Мелані Вайнер (Melanie Karoline Weiner, 1865—1942)⁹ [22], дочкою Адольфа Вайнера та Регіни Лоуї (іл. 9). Церемонію нисуїна провадив рабин Семюел Конон у Догенський синагозі в Будапешті. Батько Мелані мав успішний бізнес у цьому місті як королівський кравець. У подружжя було семеро дітей, які народились у Марамароші: п'ятеро хлопчиків, Людвіг (1886—1903)¹⁰ [23], Артур (1887—1917)¹¹ [24], Отто (1889—1958)¹² [25], Альберт (1898—?)¹³ [26], Річард (1890—1960)¹⁴ [27], і троє дівчат, Паула (1893—1968)¹⁵ [28], Стефані (1894—?)¹⁶

⁹ Померла 30 квітня 1942 р. у Будапешті.

¹⁰ Помер 24 серпня 1908 р. у Будапешті.

¹¹ У 1910 р. став дипломатом. У березні 1914 р. цар Франц Йосип призначив барона Артура Грьоделя своїм почесним консулом у Ванкувері, в консульстві Британської Колумбії. Але вже у липні 1914 р. Артур передає консульські повноваження своєму двоюрідному брату Егону Ульріху і виїжджає до Європи. 12 серпня 1914 р. Великобританія оголосила війну Австро-Угорщині. Артур Грьодель, лейтенант артилерійського полку, загинув у бою 5 липня 1917 р. біля Трої в Туреччині.

¹² Помер у Монако, був одружений з Ізабелою Вольфнер Уйпешт (Isabella Wolfner von Ujpest).

¹³ Дата і місце смерті невідомі.

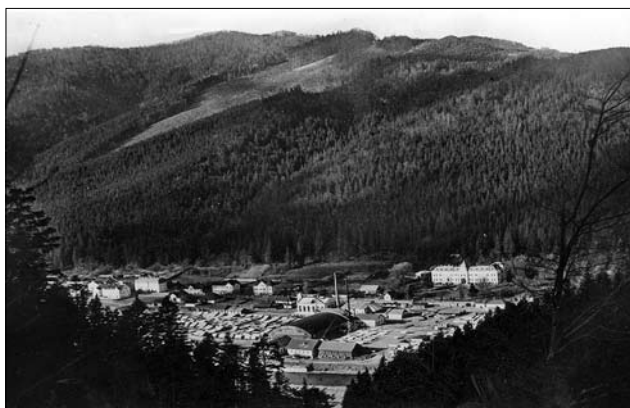
¹⁴ Помер у Відні.

¹⁵ Померла в Женеві, Швейцарія, була одружена зі Стефаном Лоньяї Басарос Намені (Stefan Lonyay Basaros Nameny), і так увійшла в сім'ю нащадків першого прем'єр-міністра Угорщини Лоньяї, Менхерт (Lonyay Menyherth).

¹⁶ Дата і місце смерті невідомі, була одружена з Віктором Кьонігсвартер (Viktor Koenigswarter).

Іл. 10. Винахід інженера Еміля Люкса, с. Командеу, гравітаційний рух платформи по крутопохилій площині. 1898 р.

Іл. 11. Присілок Демня в м. Сколе — «Państwo Skole». 1916 р.

[29], Ірен (1897—1921)¹⁷ [30]. У 1890 р. родина Грьоделів отримує австро-угорське громадянство.

1890 р. лісопромисловець Девід Горн, якому належала перша вузькоколія залізничного громадського транспорту Трансільванії в Ковасна (ширина — 760 мм), через скрутне фінансове становище продає земельний наділ разом із маєтком новоспеченому єврейському підприємцю Цадику Грьоделю з Марамарошу. Унікальна промислова історична пам'ятка, канатна дорога в с. Ковасна, на жаль, сьогодні перебуває у зруйнованому стані. Усвідомивши, які переваги дає вузькоколійна залізниця в Карпатах, родина Грьодель поставила собі завдання підняти вузькоколіяку високо в гори. Канатно-рельсову дорогу до Командо було завершено в 1890 р. Це була геніальна інженерна новація XIX століття. Ви-

нахід інженера Еміля Люкса полягав у тому, що платформи рухались по крутопохилій площині гравітаційно, без допомоги жодної іншої сили [31], завдяки перепадам висот (іл. 10). Довжина шляху — 1236 м, ширина — 1445 м. Перепад висот над рівнем моря — 327 метрів. На честь нових підприємців Командо після цього почали називали Грьоделек (Groedelék).

Новоявлені багатії за короткий час нажили землі на теренах тодішньої Австро-Угорської монархії. Їм належали Дьюла (Gyulafalva, Угорщина, розмір землеволодіння невідомий); майстерня у Ветлані (Wetlina, суч. Польща) — 5000 га; м. Марамарош-Сігет (нині м. Сігету-Мармацієй, жудець Марамуреш, Румунія, розмір землеволодіння невідомий), колонія в Ковасна (Covasna), Загон (Zagon) — 8000 га, Командеу (Comandău) — 2000 га, Мікфалеу (Micfalău), Муша Маре (Muşa-Mare), Белеску (Bălescu), разом — 6000 га, м. Бузеу (Buzău, розмір землеволодіння невідомий; усі в жудці Ковасна, Румунія) [32].

У спільній власності братів Грьоделів на території України перебували с. Богдан (Рахівський р-н Закарпатської обл.) — 2500 га, володіння у смт Вигоді (Долинський р-н Львівської обл.), с. Велдіж (нині с. Шевченкове Долинський р-н Львівської обл.), разом 33000 га; володіння у селах Ялинкувате, Коростів, Козова, Либохора, Лавочне, Ополиць, Плава, Погар, Нижня Рожанка, Верхня Рожанка, Славське, Тухолька, Дубина, Грабовець, Головецько, Гребенів, Хітар, Орява, Орявчик, Тернавка, Тухля, Тисовець (усі — Сколівський р-н Львівської обл.), а також місто Сколе. Особисто Герману Грьоделю належала власність у селах Корчин, Крушельниця (Сколівський р-н Львівської обл.).

Штаб-квартира бізнесу була в Сколе. Вона називалася «Państwo Skole» («Держава Сколе») (іл. 11). За короткий час фірма Грьоделів розвинулась у різногалузовий промисловий комплекс. Для лісозаготівлі на притоках річки Опір було споруджено десять шлюзів для сплаву букового кругляка з гір у долини. До всіх шлюзів була підведена телефонна лінія, це уможливило ефективне керування лісосплавом. Енергопотреби забезпечувала невеличка гідроелектростанція, побудована в урочищі Святослав на річці Орява, притока річки Опір. Для транспортування деревини з гір брати Грьоделі по-

¹⁷ Померла 1921 р. в Будапешті; була одружена з Йоханесом Швабом та Андрасом Касевич (Johanes Sváb, Andras Kassevitch).

будували в Сколівських Бескидах кілька вузькоколіїнок (іл. 12). 23 травня 1892 р. було введено в дію вузькоколіїну залізницю «Демня-Коростів», завдовжки 13,6 км. У 1893 р. її продовжили до Оряви (40 км). Найбільший ухил мала ділянка від Демні, через Свидник, до Тисовця (18,7 км), на Козьову і на гору Парашку — найвищу вершину Сколівщини. Ширина колії — від 620 до 1050 мм, ухил трасим — до 25 %¹⁸. Завантажені деревиною вагони рухались вниз завдяки гравітації, наверх їх піднімали гужовими транспортними засобами. На зміну коням були придбані модерні вузькоколіїні локомотиви німецьких фірм «Krauß & Comp.», виготовлені в австрійському місті Лінц, та «Henschel-Werke» (іл. 13, 14). Ці локомотиви пропрацювали на Сколівщині аж до середини 1950-х років. У 1900 р. на Сколівщині виникли перші охоронні лісові округи завбільшки 69 га.

Лісопилльне та стругальне виробництво у Демні пропонувало клієнтам великий вибір механічно обробленої деревини: очищені колоди, стругану дошку, пиломатеріали для виготовлення меблів і дуже тонкі рейки, які використовують для виробництва музичних інструментів, насамперед скрипок, арф, балалайок.

Розвивався також обробіток каменю. На північній околиці міста в урочищі Колодці 1887 р. було закладено першу промислову каменоломню пісковиків. Незабаром почалися розробки пісковиків стрийської світи на будівельне каміння і щебінь поблизу Сколе в урочищі Святослав і Колодці, та у с. Синьовидне. Лісопилльне і каменеобробне виробництво було обладнано потужними циркулярними пилами, які працювали під дією водяної пари. Для забезпечення усього комплексу виробництва були створені допоміжні цехи: ремонтно-механічний, транспортний, склад готової продукції. Електроенергію для освітлення усього цього виробничого комплексу постачала споруджена братами Грьоделями електростанція.

Готова продукція потребувала ринку збуту. Для цього брати Грьоделі у 1903—1904 роках заснують та реєструють власну судноплавну компанію

¹⁸ Гора названа на честь дочки (за іншою версією — дружини) князя турівського Святослава Володимировича. За легендою, Парасковія (Парашка) сховалася на вершині гори і, поцілена дружинниками Святополка, загинула (за іншою версією — кинулася з вершини гори).

Іл. 12. Робітник фірми братів Грьодлів в Сколівських Бескидах. 1916 р.

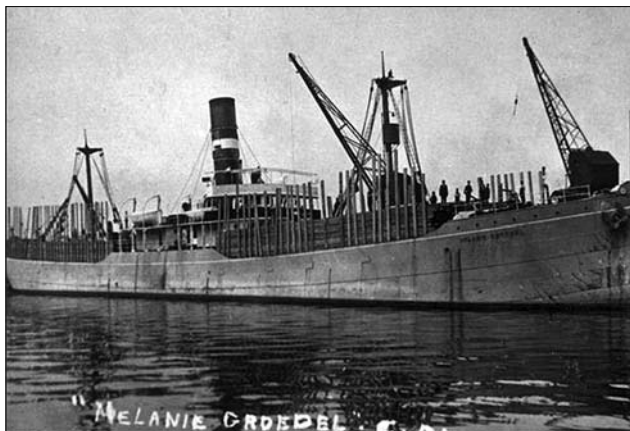

Іл. 13. Вузькоколіїний локомотив німецької фірми «Krauß & Comp.». 1916 р.

Іл. 14. Вузькоколіїна залізниця в Сколівських Бескидах. 1916 р.

«Grödel brothers steamship company» у Великобританії. Вони збудували чотири транспортні кораблі, три з яких назвали на честь своїх дружин: «Мелані», «Маргарета» та «Гізела» (іл. 15, 16). Вироби з деревини спочатку транспортували до Одеси. Після насичення східного ринку транспортні кораблі були скеровані на узбережжя Адріатичного моря до Трієста та Рієці (Фіуме), а звідти — в Німеччину

Іл. 15. Транспортний корабель «Мелані» на честь дружини Германа Грьодля. 1905 р.

Іл. 16. Транспортний корабель «Гізела» на честь дружини Альберта Грьодля. 1909 р.

і Францію, в Англію в лондонській порт на річці Темза. Виробництво і торгівля лісопилиними матеріалами до багатьох європейських країн перетворила братів Грьоделів на «королів деревини Угорщини». Цей успіх забезпечив їм титул баронів «Grödel von Gyulafalva», який вони отримали від імператора Франца Йосифа I у 1903 р. У 1905 р. титул було підвищено до барона «Grödel von Gyulafalva und Bogdán». Для отримання титулу родина Грьоделів попередньо відмовилась від юдаїзму і прийняла римо-католицьку віру. На новоствореному гербі родини Грьоделів відображений предмет їхнього промислу: на поділеному навпіл щиті з однієї сторони зображені гори зі смереками, з другої — парусний корабель. Знизу герб прикрашає синя стрічка, на якій золотими буквами написано латинською мовою девіз родини: «Labor bonae famaе gloriaeque pater est», що означає «Робота є батьком доброї репутації і слави» [10, s. 105] (іл. 17).

Хоча усі чотири пароплави були побудовані і зареєстровані у Великобританії, а штаб-квартира компанії «Grödel Brothers Steamship Company Ltd» офіційно заявлена у Лондоні, але пароплави насправді були угорськими. Це спричинило політичну проблему під час Першої світової війни. Британське адміралтейство поставило власників перед фактом, що реквізувало кораблі Грьоделів та виключило їх зі списку британських, виплативши звичайну ставку. Коли стало відомо, що кораблі є власністю ворожої держави, британський уряд продав флот з аукціону. Пізніше, 16 червня 1918 р., британський пароплав «Мелані» був потоплений торпедою, випущеною з німецького підводного човна «UC-40 Hermann Menzel» [33]. Однак, це не зашкодило родині баронів Грьоделів і надалі отримувати значні прибутки.

У Демні в головному залі тартаку висіло гасло чеського промисловця, засновника взуттєвої фірми «Bata» Томаша Бати: «Люди повинні думати, а машини — працювати», що свідчило, що брати барони Грьоделі захоплювались його ідеями щодо організації виробничого процесу. Вони полягали у наступному. По-перше, темп виробництва повинен бути високим, буквально запаморочливим. По-друге, вимагаючи від робочих максимальної віддачі, господар повинен і багато давати їм, створити робочим гідні умови життя та організувати їхнє дозвілля. Томаш Батя казав: «Предметом нашої гордості і стимулом до подальшої невтомної праці було те, що ми бачили — ми даємо нове, раніше невідоме життя для нашого краю, розвиваємо і зміцнюємо благополуччя і освіченість нашого народу. Це бажання творити, дати щоразу більший кількості людей можливість отримувати вигоди, які наше підприємство надавало як своїм співробітникам, так і замовникам» [34]. Окрім того, барон Герман Грьодель разом із дружиною та двома дітьми, сином Артуром і дочкою Паулою, відвідали родичів в Америці. Під час цієї подорожі батько і син вивчали американський підхід до організації деревообробної і будівельної промисловості. Відповідно до здобутих знань, барони Грьоделі під час виробництва паралельно розбудовували і комунально-соціальну сферу. На їхній фірмі працювало понад тисячу робітників. Для них за рікою було збудовано чотирнадцять п'ятиквартирних будинків з усіма санітарно-побутовими приміщеннями та господарськими будівлями. Для сезонних

працівників споруджено дві казарми при дорозі і шість чотириквартирних будинків для урядників. Усі комунальні витрати, а також ремонт квартир оплачувала фірма. Було споруджено цегельний завод, який випалював цеглу для будівельних робіт фірми. Відпрацьованою парою з механічного цеху опалювали службові й адміністративні приміщення. Для робітників на зиму для опалення безкоштовно завозили порізані дрова. Біля кожної оселі була криниця, окрім того, був побудований водогін, який обслуговував один робітник. Для цього на горі на невеличкому струмку влаштовано водозбірник, звідки вода по керамічних трубах текла до будинків робітників тартаку та каменоломні.

З нагоди народження дитини робітник отримував від фірми допомогу. Батьків і кумів хрестити дитину везли фіакром до церкви, костелу чи синагоги. Для похорону був чорний (для літніх) і білий (для молодих) катафалок, на якому везли труну з покійником у місто Сколе на цвинтар. Похорон також оплачували власники фірми.

Була на Демні навіть футбольна команда, яка час-то виїжджала на змагання до Стрия і Дрогобича. Пишалися барони і своїм духовим оркестром, в якому грало 36 музикантів. Виступали вони на святах у «Казино», на «вищечках» в Бутивлі, на урядових святах у місті, грали на похоронах. За стислий час звели початкову школу з польською мовою навчання [11, s. 111], «Казино», лікарню з амбулаторією, лазню та інші будівлі. Любили барони організувати свято і для своїх працівників. Улітку робітники з сім'ями вузькоколією виїжджали в Бутивлю. Для чоловіків виставляли бочку пива, а для жінок і дітей — солодощі й морозиво. Це було, як правило, на день 1 Травня, свято робітників, та День матері. Під Новий рік 31 грудня в «Казино» влаштовували бал, на якому грав оркестр. Столи прикрашали південні фрукти — помаранчі й банани зі сколівської теплиці баронів. Для дітей у «Казино» влаштовували розваги з солодощами та фруктами на свято Миколая та Різдва. Вони співали, танцювали, декламували вірші. На такому святі завжди був присутній барон Річард Грьодель, який кожній дитині особисто вручав срібну монету вартістю два злоті.

Заробітну плату щосуботи працівникам видавали у конверті з печаткою і підписом касира. За земляні роботи робітник одержував у день 3—6 крон ав-

Іл. 17. Герб родини Грьодлів. Малюнок, 1905 р.

стрійських. Робітник пилорами та його помічник за 12 годин роботи отримували 2—4 крони. У часи Польської Республіки праця була десятигодинною. За зміну робітнику пилорами платили 42 злоті, робітнику механічної майстерні — 15 злотих. Начальник ділянки вузькоколійки щомісячно одержував 300 злотих, машиніст за зміну — 6 злотих, його помічник — 4 злоті, кондуктор товарного потягу — 2 злоті. На виробництвах баронів Грьоделів відбувалося очевидне онімечення адміністрації й місцевого керівництва.

На підприємствах баронів Грьоделів діяла профспілкова й соціалістична партійна організація під головуванням Рудольфа Добосієвича (Rudolf Dobosiewicz) за підтримки Єнджея Морачевського (Jędrzej Moraczewski)¹⁹ із сусіднього Стрия, з якими адміністрація співпрацювала для покращення соціально-побутових умов робітників.

На прохання жінок, чоловіки яких пропивали зароблені гроші, фірма почала видавала половину зарплати державними грошима, а решту — грьоделівськими марками, за які товар можна було купити лише в магазинах фірми.

Про відносини між працівниками і роботодавцями складали перекази. Так, робітник тартаку, забрав додому без відома власників кілька дошок. До-

¹⁹ З листопада 1918 р. по січень 1919 р. — перший прем'єр-міністр Другої Речі Посполитої, з січня 1919 р. обіймав посаду міністра зв'язку. Згодом, з 1925-го по 1929 рік він обіймав посаду міністра суспільної праці.

відавшись про це, барон Герман Грьодель запросив його до себе в кабінет і запитав: «Я тобі погано плачу? Може, ти потребуєш позики?» — «Ні», відповів робітник. «То чому ти взяв ці дошки? Йди до роботи і не давай мені більше свідомства того, що я недостатньо тобі плачу і тому ти мусиш красти в мені деревину». Новина про цей інцидент швидко поширилась серед робітників фірми, більше таких випадків не було.

У 1925 р. група молодиків у день зарплати підстергла та вбила касира, який мав привезти зарплату робітникам фірми. Грошей у касира не було, бандити втекли, і поліція не змогла їх знайти. Барони Грьоделі вирішили поставити пам'ятник на місці загибелі касира з описом ситуації. У радянські часи демонтували хрест, залишивши лише обеліск з пісковика²⁰.

Переймалися барони Грьоделі не тільки справами бізнесу, а й власним дозвіллям. Головним ентузіастом цієї справи був барон Річард Грьодель. Він скористався тим, що більша частина земель його родини складалася з покритих лісом гір, лісових галявин, улоговин, ярів, де текли гірські річки й джерела, жила незліченна кількість дичини, особливо козулі, зайці, дикі кабани, вовки та рисі. Це робило Сколівщину мисливським раєм. У галицькій частині Карпат загалом та сколівських лісах зокрема до 1880 р. олень був рідкісним видом [14, s. 64—67]²¹. Після появи перших великих тартаків і промислового вирубування лісу, зруби вкриваються буйним карпатським різнотрав'ям, заростають ожиною, малиною. До таких місць прийшли олені з боку Угорщини. Популяція оленів на Сколівщині зростала щороку, окрім періоду 1906—1907 рр., коли сувора зима завдала родині оленевих значної шкоди: від голоду та холоду загинуло близько 1000 голів косуль. У наступних роках поголів'я оленів почало стрімко зростати. В околицях Сколе перед Першою світовою війною налічувалося близько 550 голів оленів. З початком війни та впродовж чотирьох років 1914—1918, воюючі армії розташувалися вздовж

усіх Карпат. Постійне пересування військ, артилерійська канонада, безперервна зйомка території з повітря розполохали оленів. Окрім існуючого на цій території браконьєрства серед цивільного населення, найбільшої шкоди популяції оленів завдавало браконьєрство військових. Після закінчення війни в сколівських ревірах увели систематичну охорону звірини, яка залишилася. Барон Річард Грьодель витрачав багато грошей на годування тварин. Завдяки цьому і раціональному мисливському господарюванню, яке барон Річард Грьодель запроваджував десять років разом із управляючим маєтками Гезею Робозом, шефом лісництва паном Юречеком, головним лісничим, інженером Юліушом Міціолеком (Miziołek) та єгерами, популяцію оленів було швидко відновлено. 1932 р. численність косуль і оленів сягнула понад 3000, з них 300 оленів самців були в розквіті сил. Зусилля, яких доклав барон Річард Грьодель на відновлення фауни Сколівщини, були пов'язані з любов'ю до гірської природи і прагненням наблизити її до розквіту передвоєнного стану, без надії на прибуток.

Мисливство було пристрастю чоловіків родини баронів Грьоделів. Перше вибіркове полювання на оленя розпочалося десь у 1902 р. Після 1914 р. річний відстріл на риковиськах щорічно становив до 25 особин. У Сколівських маєтках риковиська розпочиналися близько 15 вересня і тривали до 30 вересня. Для полювання було відведено цілісний лісовий ареал, поділений на шість ревірів (ділянок) по 10000 моргів. У кожному ревірі була побудована відповідна колиба з кухнею, туалетом, пивницею для зберігання впольованого звіра і продуктів у літній період. Підхід звірини до колиб був чутний з усіх сторін. Цьому сприяла спеціально продумана система оповіщень, вмонтованих у стіни колиб. Координація полювання, перебіг та передача повідомлень між ревірами відбувалася за допомогою дровового телефона. Серед мисливських ревірів перше місце посідала Бутівля, далі — Гута Коростівська, Коростів, Сколе, Гребенів, Тухля, Либохора і Рожанка. Усього близько ста оленів. Перед початком полювання та після нього мисливці збиралися в спеціально побудованому мисливському будинку «Бесіда». Поряд була споруджена пивниця, в якій зберігалися бочки з пивом. Такий самий мисливський будинок був зведений на горі Зелеміль. На полювання вихо-

²⁰ Можливо, що саме на цьому місці був встановлений у 2012 р. пам'ятний знак у вигляді хреста на високій стелі на імовірному місці поховання древлянського князя Святослава Володимировича, сина київського князя Володимира Великого.

²¹ Частина про полювання написана на матеріалах статті [14, № 9, s. 64—67].

дили з мисливськими собаками під звуки ріжка. Одні полювали за рікою Опір, інші — за Демнею, в горах. Для загону тварин була розроблена система шляхів, іноді висічених у скелях. Це давало змогу брати участь у полюванні навіть літнім мисливцям. Після полювання єгери зносили здобич до мисливських будинків. Мисливці забирали роги, голови кабанів, ланів, козуль, щоб зробити з них опудала для своїх салонів (іл. 18). М'ясо продавали робітникам за символічну плату.

Полювання, організовані бароном Річардом Грьоделем, були унікальним мисливським святом, із характерною атмосферою полювання, великою кількістю дичини, непересічною компанією. Гостями баронів були особи європейських королівських родів Іспанії — претендент на іспанський престол інфанта Альфонс-Карлос іспанський герцог Сан-Хайме (Alfonso Carlos de Borbón), претендент на португальський престол, єдиний син короля Мігеля I і принцеси Аделаїди Льовенштайн герцог дон Мігель II Браганський і його родич сімнадцятий герцог Альба дон Хакобо Фітц-Джеймс Стюарт і Фалько з Іспанії, князь Ганс Льовенштайн (Hans Louis Ferdinand von Löwenstein zu Löwenstein), німецький принц Август Саксен-Кобург-Готський (August von Sachsen-Coburg und Gotha) [10, Bl. 101], принц Отто Віндіш-Грец (Otto zu Windisch-Graetz), одружений із ерцгерцогинею Єлизаветою Марією Австрійською, внучкою імператора Франца Йосипа I, а також німецькі, австрійські, італійські, англійські, голландські, польські аристократи: князі, барони, графи, військові, політики. Князь Сан-Донатто Елім Павлович Демидов, який мав вполювати щонайменше дев'ять оленів, граф Ціарціані (Ciarciani) з італійського м. Тренто, барон Георг Юльман (Georg von Ullmann), граф Йоганн Пауль Лімбург-Штірум (Johan Paul van Limburg Stirum), зять барона Германа Грьоделя барон Віктор Кьонігсвартер (Viktor Koenigswarter), граф Ян Гьотц (Jan Albin Götz), власник пивоварного заводу в Окоцім (Okocim, Польща), містер Лайтлендаль (Littlendale) з Лондона. Серед постійних гостей був Юліан Ейсмوند, польський поет, прозаїк-натураліст. Здобуті під час полювання мисливські трофеї, особливо роги оленя, ставали гордістю колекції знаменитих гостей, а також окрасою відповідних виставок, прославляючи Сколівщину у світі.

Іл. 18. Мисливці після полювання біля палацу баронів Грьодлів у м. Сколе. 1937 р.

Для баронів Грьоделів була характерна особлива гостинність, особливо для барона Річарда Грьоделя. Гості, які приїжджали в Демню, безкоштовно оселялися в палаці баронів у спеціально пристосованих комфортабельних номерах. У їхньому розпорядженні були послуги із догляду, харчування, бібліотека палацу, розваги: симфонічні концерти, театральні вистави, кінопокази. Сини барона Германа Грьоделя Артур і Річард були прихильниками застосування технічних нововведень, як у виробництві, так і в особистому житті. Барон Річард Грьодель був любителем автомобільної промисловості і мав у Демні шість автомобілів марки Rolls-Royce. Обслуговував автомобілі, феноменальний механік, майстер на всі руки, уроджений сколівчанин Петро Каличак (1904—1957) [35], який мав дозвіл від барона за його відсутності возити гостей на автомобілях.

Під час показових полювань влаштовували свято в «Казино», де власний оркестр під керівництвом І. Бандуровича демонстрував «мисливські сигнали» та свій широкий репертуар. Головним музичним твором у день «Свята лісу» була «Пошта в лісі». У супроводі оркестру відбувалися великі свята, весілля і похорони.

Власні досягнення у відновлені та збереженні фауни Сколівщини барони Грьоделі демонстрували на мисливських виставках. Перша Міжнародна мисливська виставка відбулась у Відні під патронатом імператора Франца Йосипа I 1910 р. Як завзятий мисливець цісар відвідав виставку шість разів. Зі сколівських маєтків баронів Грьоделів були представлені мисливські трофеї: великі шкури рисі, скинуті розлогі роги оленів. Вінець рогів, премійований у

Іл. 19. Повернення з полювання вузькоколіїною залізницею. 1937 р.

Іл. 20. Барон Річард Грьодель та управитель сколівськими маєтками Геза Робоз відвідують митрополита Андрея Шептицького під час гостини його в с. Гребенів. 1934 р.

Берліні в 1909 р. — зчеплені в поєдинку дві пари рогів оленів, які загинули, не зумівши розійтися. Експонати отримали захоплене схвалення відвідувачів. З нагоди 60-річчя Малопольського мисливського товариства у Львові 1936 р. відбулася мисливська виставка. Від Сколівщини барони Грьоделі представили стенд із такими рідкісними видами місцевої фауни: чорний вовк, рись, єнотовидна собака. Було продемонстровано карпатське розмаїття: у великій кількості оленячі роги, скиди «шабель» оленів, ікла диких кабанів, шкури і опудала тварин. На спеціальному підсвітленому планшеті містилась карта з зображенням усіх ревірів із мисливськими колибами і прекрасними краєвидами.

Поціновуючи природні ресурси регіону, барони Грьоделі стали зачинателями розвитку туризму. Вузькоколіїна залізниця слугувала не тільки для перевезення деревини, — вона підвозила мислив-

ців до місць полювання (іл. 19), для туристів влаштовували залізничні прогулянки. Окрім милування карпатськими краєвидами, купання в річці Опір, у Сколе й околицях мандрівники могли оздоровитися мінеральними водами п'яти джерел: у долині Павлового потоку були два джерела, «сірководневе» і «залізної води»; ще одне «сірководневе» — неподалік залізничної станції; джерело Альберта — по дорозі в урочище Святослав і одне в заплаві Опору на вул. Гірка у м. Сколе. У с. Гребенів барони заснували риболовецьке господарство для вирощування форелі й раків.

Усе це сприяло інтенсивному розвитку туризму. У 30-х рр. XX ст. в Сколе відкрили пансіонати, відпочинкові вілли, кінотеатр, пляжі над річкою Опір, гірськолижний трамплін, хокейне поле, ковзанку і першу в Карпатах санну трасу. Влітку цей клімато-терапевтичний курорт відвідувало близько 1500 відпочивальників. 1937 р. Сколе було включено до переліку гірських поселень, що заслуговують охорони як рекреаційна місцевість. Село Гребенів славалося лікувальними залізо-йодовими і бромосоляними джерелами на хребті Зелем'янка. Тут брати Шматери 1906 р. відкрили санаторій «Шматерівка». У 1912 р. в ньому лікувалося близько 200 курортників. 1936 року тут щоденно приймали лікувальні ванни 150 хворих.

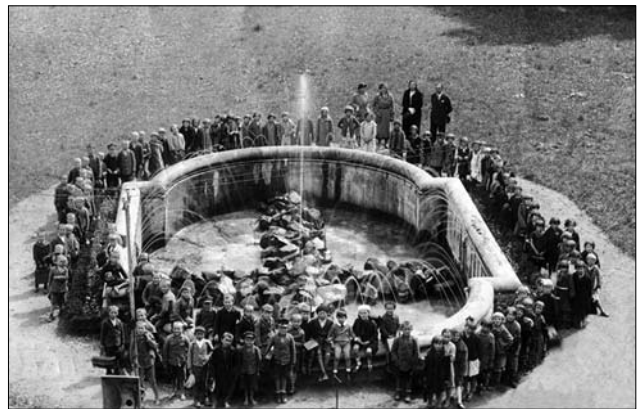
Для оздоровлення священиків греко-католицька церква потребувала купелей, для лікування ревматизму, артрозу, рожистого запалення, шлункових, ниркових та інших внутрішніх недуг. Для цього 1930 р. церква заснувала кооператив «Священнича санаторія» [7, с. 375]. Осідком кооперативу було місто Львів, а метою — удержувати і вести літництва й санаторії, а водночас бурси й інтернати для дітей та ремісничі майстерні. Головою наглядової ради був о. др. Климентій Шептицький, ігумен студитів. До складу дирекції входили о. Д. Лопатинський, о. Дзерович і о. С. Смачило, парох Гребенова. Вже за три місяці існування кооперативу була зібрана потрібна сума грошей для придбання приміщення. Було вибрано двоповерхову віллу «Зелем'янь» за проектом інженера Козаневича у с. Гребенів. Вілла була побудована на узгір'ї, мала найкраще розташування в Гребенові, містила двадцять різних за площею кімнат, їдальню, кухню і пивниці. З півдня, сходу і заходу були влаштовані балкони, на яких можна було

відпочивати. Зі всіх сторін будівля була оточена мальовничими гірськими краєвидами. На півдні біля її підніжжя лежав Гребенів, опоясаний з одної сторони бистрим Опором, а з другої — залізничним шляхом. Далі було видно Зелем'янку з її купелями. На північ і схід виднілися верхівки гір Парашки й могутнього Зелеміну. 19 червня 1930 р. митрополит Андрей Шептицький разом із єпископом Микитою Будкою та іншими священниками за присутності значної кількості людей освятив віллу «Зелеміль». 1931 року тут відбулися реколекції священників за сприяння Товариства отців катехітів, а 1933-го — товариства св. Андрея. В обох реколекціях взяли участь по сорок священників [7, с. 376]. Митрополит Андрей Шептицький любив це місце й інколи відпочивав тут. Під час гостини митрополита Андрея Шептицького в с. Гребенів барон Річард Грьодель та управитель сколівськими маєтками Геза Робоз відвідували його (іл. 20).

Усі свої справи родина баронів Грьоделів робила з великим розмахом. Стосувалося це і палацового комплексу. Колишній палац графа Є. Кінські на Демні розширили, прибудувавши з лівої сторони такий самий палац. Для поєднання старого і нового палацу між спорудами було збудоване вертикальне членування, ширина якого дорівнювала ширині еркерів. Це дало змогу зберегти симетрію і вертикальний ритм членування (іл. 21). Влаштовано наскрізний проліт, обрамлений порталом з іонічними колонами, капітелями і пілястрами. Він слугував для парадного виїзду екіпажів. Проліт був вимощений дерев'яною бруківкою, яка забезпечувала тихий проїзд. Вінчала проліт півциркулярна арка, над якою був другий поверх з двома арокними вікнами. Завершувалася ця частина палацу невеликим фронтоном, де містився родинний герб баронів, і пірамідальним дахом. Кожна кімната палацу була обставлена розкішними меблями з власних майстерень та картинами відомих художників. Палац прикрашала колекція рідкісних мисливських трофеїв, вполюваних у сколівських лісах: опудала великих оленів, особливих видів птахів, лісових кунців, диких кішок, рідкісних чорних вовків. До послуг власників та гостей була велика бібліотека. З двох сторін від палацу були споруджені невеликі будинки для слуг, додатковий гостьовий будинок, оранжерея, майстерні. Опалювали палац зі спеціального приміщення, розташованого неподалік.

Іл. 21. Палац баронів Грьодлів після перебудови. 1909 р.

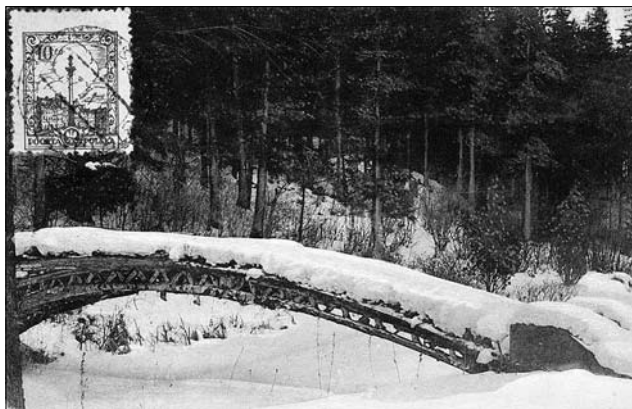

Іл. 22. Фонтан палацу з дітьми з сиротинця. Листівка, 1950 р.

Для опалювання палацу, оранжереї і службових приміщень використовували відходи від деревообробки, з яких формували брикети за спеціальною запатентованою баронами Грьоделями технологією.

Навпроти головного фасаду на чотирьох прямокутних кам'яних опорах з родовими гербами баронів Грьоделів містились ковані ворота, через які пролягав парадний в'їзд до палацо-паркового комплексу. Перед входом вартував одягнений у форму швейцар. Він відчиняв гостям ворота, які були оснащені маленькими коліщатами, що полегшувало роботу. Зі сторони головної дороги палац був обведений вишуканою металевою огорожею, яка, разом із воротами, була викувана талановитими майстрами в кузні баронів Грьоделів.

Навколо палацу розкинувся парк у стилі історизм. Центральною точкою паркової композиції був палац, від якого за спіраллю відходили плавні вигнуті алеї, форми рослин які добре проглядались крізь складний планувальний малюнок. На півдні між головним фасадом і головним парадним в'їздом у палац з центральної дороги був влаштований квітниковий пар-

Іл. 23. «Японський мостик» — металевий арочний міст через ставок у парку. Листівка, 1925 р.

Іл. 24. Військовий аеродром, споруджений у часи Першої світової війни, на околицях м. Сколе. 1915 р.

Іл. 25. Спалені у лютому 1915 р. російськими військами виробничі цехи в Демні. 1915 р.

тер із фонтаном у центрі. Чаша його басейну була інкрустована кольоровим склом, яке виблискувало різними барвами в проміннях сонця і струменях води (іл. 22). По обидві сторони від партеру влаштовано курдонёр (фр. *cour d'honneur* — *почесний двір*) для заїзду екіпажів. У східній частині парку серед зеле-

ні та звивистих доріжок були влаштовані галявини, на яких у літню пору року для гостей розставляли крісла для відпочинку під ранковими променями сонця на гірському повітрі. У західній частині парку знаходились асиметричні квітники і клумби, висаджені групами дерев з акцентом на одну рослину, різні в'юнкі й кучеряві рослини: хміль, дикий виноград, клематис та інші, що росли довкола металевої ажурної альтанки. У парку було чимало екзотичних квітів, різноманітні види троянд, родендронів [11, s. 7], тюльпанове дерево, гінкго білоба, різноманітні за формою й кольором клени, тиси, модрина, інші дерева. У північній частині парку збудовано кам'яні сходи, що вели на узвишшя серед лісу, де був невеликий ставок. Для сходів використано пісковик із власної каменоломні «Колодка», через ставок перекинута металевий арочний міст, так званий «японський мостик» (іл. 23). Він використовувався для відпочинку над водою ставка. Парк прикрашали різні декоративні елементи: пальми в діжках, кам'яні вази з квітами, малі архітектурні форми, ковані решітки, лавки, ліхтарі. Усе це було зроблено з ендемічних матеріалів місцевими майстрами.

Особливим місцем у палацовому комплексі була оранжерея. У ній вирощували екзотичні рослини: лимони, апельсини, банани, різні сорти троянд та інших квітів, які пізніше висаджували в парку. В оранжереї містилась численна колекція кактусів з різних частин світу. Ними прикрашали кімнати палацу. Садівником в оранжереї працював Кароль Сідлецький. Квітами з грюделівської оранжереї був засаджений і міський парк. Крім того, оранжерея була місцем, де збиралось панство для приємного перебування оточенні рослин.

Родина Грюделів, окрім Сколівщини, мала майно у Львові. Перед Першою світовою війною, за проектом видатного польського архітектора Романа Фелінського, був збудований торговий центр — Базар Грюделів по вул. Комсомольській, 34 (нині вул. Бандери). Він був зруйнований під час бомбардування Львова в перші дні Другої світової війни. Руїни розібрали, а після закінчення війни на цьому місці заклали сквер і дитячий майданчик. У Львові братам Грюдлям або одноособно Герману Грюдлю належав житловий будинок по вул. Городоцький 109 [40].

1900 р. родина Грюделів побудувала віллу в стилі модерн у Будапешті по вул. Лендвей (Lendvay),

що виходить на площу Героїв (Hősök tere). Творцями вілли були дизайнер Геза Альдар Карман (Géza Aladár Kármán) і архітектор Гьюла Ульман (Gyula Ullmann). Вілла у власності родини перебувала до 1951 р., опісля її експропріювала держава, і до 1989 р. там працювало Державне відомство у справах церкви. У період з 1951-го по 1989 р. будівлю використовувало Державне управління у справах церкви (Állami Egyházügyi Hivatal) [36].

1909 р. в Сколе відкрили школу, в якій було чотири класи з польською мовою навчання, у 1914 р. вона зросла до шістьох класів, де навчалися єврейські, польські й українські діти. Було шістнадцять учителів, посаду директора обіймав Антін Дубрович, катехитом був Яків Дутчак.

У часи Першої світової війни на околицях міста був споруджений військовий аеродром (іл. 24). Саме місто не зазнало значних втрат, бо не перебувало в полі військових дій. У лютому 1915 р. через місто пройшли колони російських військ 22-го піхотного корпусу восьмої армії генерала Брусилова, які спалили виробничі цехи в Демні (іл. 25) і пограбували та підпали праву частину палацу баронів (іл. 26, 27).

Після закінчення Першої світової війни підприємства баронів Грьоделів у Демні були відбудовані, відновлено виробництво пиломатеріалів. Палац реставрували, змінивши форму даху. Його спростили, усунувши декоративні елементи: по периметру забрали баясини, демонтували мансардні поверхи з приплюснутим куполом на восьмикутному барабані, що увінчували еркери з двох сторін палацу. Змін зазнала і форма фронтона головного входу: з трикутного він став дугоподібним. Над ним був зведений купол у вигляді усіченої восьмигранної піраміди, чотири ребра основи якої були меншими за інші (іл. 28).

У ці буремні часи барони Грьоделі жили за кордоном і звідти вели свої бізнесові справи. Їхніми розпорядниками в Демні були П. Ріхтер та І. Бандурович. Брати приїжджали в Сколе переважно на свята та відпочинок. Більшу частину року в Демні проводив син старшого з братів Германа Грьодель — Річард, разом зі своєю дружиною Валері.

Опритомнівши після Першої світової війни, фірма «Брати барони Грьоделі» в Демні знову почала давати добрий дохід, який щорічно подвоювався. 1927 р. в

Іл. 26. Спалений та пограбований у лютому 1915 р. російськими військами палац баронів Грьодлів. 1915 р.

Іл. 27. Пограбована та спалена права частина палацу баронів Грьодлів. 1915 р.

Іл. 28. Палац баронів Грьодлів після перебудови. Листівка, 1930 р.

Сколе стався сильний паводок, який зруйнував частину залізничного полотна поблизу урочища Колодка.

У період 1928—1935 рр. в Демні виходить газета «Відомості Демнянські» (*Wiadomości Demniańskie*), яка висвітлювала питання економіки, історії, географії, побуту краю.

1930 року в Будапешті вмирає старший із братів Герман Грьодель [37]. У некролозі, надрукованому в «Jewish Telegraphic Agency» від 2 грудня 1930 р., зазначено: «Барон Герман Грьодель, член однієї з найвідоміших єврейських сімей в Угорщині, помер сьогодні у віці 75 років. Відомий як один із найбагатших членів довоєнної єврейської аристократії наприкінці Австро-Угорської імперії». Це наводить на думку, що, вірогідно, барон Герман Грьодель продовжував практику юдаїзму до кінця життя. Через шість років, 17 жовтня 1936 р., у Будапешті іде з життя середній брат Бернет [38]; молодший брат Альберт помирає 1944 р. у концтаборі Аушвіц поблизу міста Освенціма (Польща).

Після окупації Сколе радянськими військами наприкінці вересня 1939 р. родина Річарда Грьоделя разом з адміністрацією підприємств, управителем маєтком Гезою Робозом та садівником Каролем Сидлецьким виїхала до Відня. Майно баронів експропріювала радянська влада. У палаці баронів у 1939—1941 рр. розміщувався відділ НКВС, який повернувся у серпні 1944 р. і діяв до 1948 р. Під час німецької окупації в палаці розміщувалось командування частин 17-ї армії Вермахту. Було зруйновано промислові підприємства, спалено чимало житлових будинків. 1948 р. палац передано інтернату безпритульних дітей. Від 1956 р. дотепер тут навчаються діти-сироти, напівсироти, а також ті діти, в чиїх селах немає школи.

У радянський період розвиток міста Сколе і Сколівщини фактично припиняється. Сколе перетворюється на невелике поселення, де мешкають кілька тисяч осіб і працюють дрібні промислові підприємства. За чисельністю мешканців та ступенем економічного розвитку Сколе і Сколівщина так і не досягли довоєнного рівня. Свій статус місто Сколе фактично зберігає завдяки давньому історичному минулому [3].

Історико-культурний аналіз міста Сколе дає підстави стверджувати, що власники цих земель по-різному впливали на їхній розвиток і становлення.

Це залежало від їх індивідуальних якостей і вподобань. Рівень їх впливу позначився на планувальній структурі, оборонній, торговельній, ремісничій, адміністративній, репрезентативній, духовно-релігійній, культурно-освітній, сервісній, рекреаційній і туристичній функціях Сколівської Бойківщини. Вони впливали на колонізаційні процеси краю та на його піднесення за умов становлення ринкової економіки в другій половині XIX — на початку XX ст.

1. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. / гол. ред. кол. П.Т. Тронько, М.П. Бажан, І.К. Білодід, М.К. Білогуров та ін. — Київ : Укр. рад. енциклопедія АН УРСР, 1968. — (Львівська область).
2. Литературный Сборникъ издаваемый Галицко-рускою Матицею. — 1870. — С. 79.
3. Лозинський Р. Чому Галичина відстає? або Як довго ми ще будемо відставати? / Р. Лозинський // Поступ. — Львів, 2001. — № 137 (795).
4. Нагорна Оксана. Підземні таємниці Карпат / Оксана Нагорна // Краєзнавство і туристика. — 1996. — Вип. 1—2.
5. Слово про гр. Альфреда Потоцького // Діло. — Львів, 1889. — 10 (22) мая.
6. Тарас В. Вплив містобудівних чинників періоду бароко на розпланування резиденційних садово-паркових закладень Галичини / В. Тарас // Народознавчі зошити. — Львів : Інститут народознавства, 2015. — № 1 (121).
7. Твори Кир Йосифа Верховного Архієпископа і Кардинала / зібрали проф. доктор Іван Хома, доктор Юрій Федорів. — Рим : Укр. католицький ун-т ім. св. Климента Папи, 1971. — Т. V.
8. Heinrich Eduard Gintl. Wykaz udziału Galicyi i wielkiego księstwa Krakowskiego na powszechnej wystawie 1873 w Wiedniu / Heinrich Eduard Gintl. — Wiedeń : nakł. reprezentacyi wiedeńskiej galicyjskich komisji wystawowych, 1873.
9. Kriegsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs in Wien. — Josephinische Landesaufnahme, 1763—1787. — В IXa 390. — В. 197.
10. Leo Baeck Institute. Center for Jewish History New York, N.Y. Guide to the Nussbaum Family, Friedberg in Hessen, Collection, 1849—1937. — AR 2400. Processed by Timothy Ryan Mendenhall. Documents and correspondence 1849—1937.
11. Papée Fryderyk. Skole i Tucholszczyzna: monografia historyczna / Papée Fryderyk. — Lwów : Gubrynowicz i Schmidt (Lwów : W. Łoziński), 1891.
12. Orts-Repertorium des Königreich Galizien und Lodomerien auf Grundlage der Volkszählung v. 1869 bearbeiten v. d. k. k. statist. Centralcommission. — Wien, 1874 ; Special-Orts-Repertorium von Galizien. — Wien, 1886.
13. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880—1914. — Т. X.

14. Zeteski P. Skolskie rykowiska / Zeteski P. // Łowicz Polski. — 2007. — № 9. — S. 64—67.
15. [http://wikivisually.com/wiki/Skolye_\(Hasidic_dynasty\)](http://wikivisually.com/wiki/Skolye_(Hasidic_dynasty)).
16. <https://www.geni.com/projects/Jewish-Families-of-Skole-Poland-Galicia/15777>.
17. <https://www.geni.com/people/Zadig-Zadik-Groedel/6000000015884655160>.
18. <https://www.geni.com/people/Fanny-Groedel/6000000015884449420>.
19. <https://www.geni.com/people/Bertha-Hilb/6000000015884374588>.
20. <https://www.geni.com/people/Margarethe-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/6000000023261124889>.
21. <https://www.geni.com/people/Gisela-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/6000000010012011361>.
22. <https://www.geni.com/people/Melanie-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/600000001584321668>.
23. <https://www.geni.com/people/Ludwig-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/6000000015884553880>.
24. <https://www.geni.com/people/Arthur-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/600000001584198844>.
25. <https://www.geni.com/people/Otto-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/600000001584659699>.
26. <https://www.geni.com/people/Albert-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/600000001584589690>.
27. <https://www.geni.com/people/Richard-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/600000001584599893>.
28. <http://www.centrum.jaroslawrokicki.pl/tablice.php?ulice=g>.
29. <https://www.geni.com/people/Paula-L%C3%B3nyay-de-Nagy-L%C3%B3nya-und-V%C3%A1ros-Nam%C3%A9ny/6000000015884685230>.
30. <https://www.geni.com/people/Stephanie-von-Koenigs-warter/6000000013145225580>.
31. <https://www.geni.com/people/Iren-Sv%C3%A1b/6000000015884594709>.
32. www.arrowgauge.hu, www.directbooking.ro.
33. <http://www.museumoffamilyhistory.com/pse-groedel.htm>.
34. <http://hhtandn.org/hartlepool-ships-and-shipping/shipbuilding/200/Gray's%20Shipyard/ship/595/melanie-groedel>.
35. Ярослав Шимов. «Батя»: как чешские ботинки всю планету обошли <http://www.radio.cz/ru/rubrika/progulki/batya-kak-cheshskie-botinki-vsyu-planetu-oboshli>.
36. <http://forowicz.pl/wspomnienia.htm>.
37. <http://www.panadea.com/uk/putivnik/yevropa/ugorshina/budapesht-i-iogo-okolici/buda-hills/budapesht/fotohalereya/gal-037>.
38. <https://www.geni.com/people/Hermann-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/6000000015884196825>.
39. <https://www.geni.com/people/Baron-Bern%C3%A1t-Groedel-von-Gyulafalva-und-Bogd%C3%A1n/6000000023261120940>.
40. <http://www.centrum.jaroslawrokicki.pl/tablice.php?ulice=g>.

Viktoriia Taras

HISTORICAL AND CULTURAL ESSAY OF SKOLE REGION OF BOIKIVSHCHYNA

The process of appearance and development of boiko's town Skole is analyzed. The characteristics of every town's owner individual features is given below. It is defined the level of theirs influence on the planning structure, defensive, trading, hand-crafting, administrative, representative, religious, cultural, educational, representative, cultural, educational, serving, recreational and touristic functions. Processes of colonization at Skolivshchyna are considered. Aspects of boiko's town Skole and its neighborhood development due to conditions of market economy formation at the second half of XIX — the beginning of XX century are explored.

Keywords: Boiikivshchyna, Skole, architecture, self-government, settlement, culture, education, ethnology.

Викторія Тарас

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ОЧЕРК СКОЛЕВСЬКОЇ БОЙКИВЩИНИ

Проаналізовано процес виникнення і становлення бойківського міста Сколе. Показана характеристика індивідуальних якостей кожного з власників міста. Визначено рівень їх впливу на планувальну структуру, оборонну, торгову, ремісничу, адміністративну, репрезентативну, духовно-релігійну, культурно-освітню, обслуговуючу, рекреаційну та туристичну функції. Розглянуто колонізаційні процеси, які відбувалися в Сколівщині. Розглянуто аспекти розвитку бойківського міста Сколе і Сколівщини в умовах становлення ринкової економіки другої половини XIX — початку XX в.

Ключові слова: Бойківщина, Сколе, архітектура, самоуправління, заселення, культура, освіта, народознавство.